

*Грудзевич Я.В.
Табачук Ю. П.*

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТАБІЛЬНІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ КРИЗИ

Анотація. Розглянуто причини настання банківської кризи, шляхи її подолання та аналіз чинників, які б дозволяли вчасно ідентифікувати ступінь кризового стану та визначити рівень загрози неплатоспроможності та ймовірність банкрутства банківської установи. Проаналізовано розвиток фінансової кризи в Україні в 2008 – 2009 роках та основні чинники її виникнення, запропоновано деякі першочергові антикризові заходи.

Ключові слова: фінансова стабільність, економічна і фінансова криза, рефінансування, якість кредитного портфеля, глобалізація.

Вступ. Зробивши аналіз економічної, політичної, фінансової ситуації в країні за останні роки, можна побачити тенденцію до прискорення економічної та політичної нестабільності на національному і регіональному рівні. При цьому банківська система, яка акумулює політичні, макроекономічні ризики опинилась в найбільш несприятливому стані, що призводить до негативних наслідків розвитку економіки в цілому, та провокує фінансово-економічну кризу.

Загалом банківська система віддзеркалює фінансово-економічний стан в країні, та першою реагує на будь-які економічні коливання. Здійснення повноцінної банківської діяльності та висока банківська рентабельність можлива лише за умови загальної фінансової стійкості економіки.

Будь-яка криза на сьогоднішній день так і не знайшла свого розв'язання. Їх періодичність і реальна небезпека для фінансової економіки залишається найбільшою перешкодою для регуляторів. Однак, фінансові системи світу вже нагромадили досвід щодо передбачення фінансової чи економічної кризи на рівні банківської системи, оперуючи першочерговими ознаками настання кризового явища.

Актуальність теми полягає в тому, що попри удосконалення механізмів завчасного реагування на настання кризових явищ, чітких механізмів виходу з кризи так і не розроблено, оскільки кожна з криз несе непередбачувані обставини, які залишають учасників ринку в розгубленості.

Світові фінансові кризи, причини їх виникнення, проблематику, шляхи подолання та їх вплив на банківську систему вивчали багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Особливу увагу з цього питання заслуговують наукові праці О.І. Барановського, В.А. Богомолова, А.В. Богомолової, І.А. Бланка, В.В.Коваленко, І.К. Каванкадзе, І.К. Ларіонова, І.О. Макаренка, К.А. Мараховської, О.Терещенка, Дж.К. Ван Хорна, Р. Хіта.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження причин настання банківської кризи, шляхи її подолання та аналіз чинників, які б дозволяли вчасно виявляти існуючі проблеми, ідентифікувати ступінь кризового стану та визначати рівень загрози неплатоспроможності та ймовірність банкрутства банківської установи.

Результати. Визначення терміну “криза” в енциклопедичних та тлумачних словниках європейських мов в основному співпадають, хоча єдиної загальноновизнаної дефініції у науковій літературі до цього часу не склалося. Зокрема, тлумачні словники російської та англійської мов визначають кризу як різкий, крутий перелом у розвитку подій, тяжкий перехідний стан або гостре затруднення в чому-небудь [1, 2]. Слід відзначити, що така інтерпретація кризи хоча напрямку не визначає, настання

однозначно негативних наслідків тотожних подій вже не несе негативне смислове навантаження та передбачає небажаність самих криз [3].

Сучасні трактування економічної кризи відзначають дане явище як: фазу ділового циклу; нижчу точку економічного розвитку, яка характеризується різким падінням ринкової кон'юнктури; дестабілізацією національної економіки, посиленням диспропорцій в суспільному відтворенні.

Поняття «економічної кризи», згідно сучасних теоретичних поглядів на дане явище, пов'язане з поняттям «економічного циклу». Економічний цикл – це коливальна зміна основних макроекономічних показників (національного продукту, доходу, зайнятості і ін.), що характеризується значним збільшенням або зменшенням ділової активності в більшості секторів економіки.

Банківська криза - це невід'ємна риса ринкової економіки. Вони супроводжують процес поступового розвитку суспільства. В умовах похилої рівноваги ринкової економіки, що розвивається, будь-які потрясіння в банківській сфері призводять до паралічу платіжної системи, коливань курсу національної валюти, викликають загострення політичної ситуації.

В останні два десятиріччя у розвитку світової економіки чітко простежуються дві тенденції: глобалізація та наростання нестабільності. Особливо яскраво вони спостерігаються в банківському секторі економіки, який найчутливіше реагує на зовнішні зміни.

З кінця 70-х років минулого століття до цього часу більше ніж в 70 країнах світу, включаючи і розвинені країни, країни, що розвиваються, та з перехідною економікою відбувалися системні банківські кризи. У розвинених країнах системні банківські кризи спостерігалися в США (1984-1991 рр.), Японії (1995 р.), Франції (1994-1991 рр.), Іспанії (1977-1985 рр.), Австрії (1989-1990 рр.), Норвегії (1987-1989 рр.), Швеції (1991р.), Фінляндії (1991-1993 рр.), Новій Зеландії (1987-1990 рр.), Південній Кореї (1997 р.). Руйнівні кризи були відмічені у більшості країн Латинської Америки (в Аргентині, Коста-Ріці, Мексиці - три кризи, в Бразилії, Венесуелі, Чилі, у країнах Південно-Східної Азії (1980-1990 рр.), практично в усіх африканських країнах. Усі країни з перехідною економікою (Росія в 1998 р., Грузія в 1998 р., Україна в 1998 та 2004 рр.) також постраждали від системної банківської кризи.

Виникнення фінансової та економічної а як наслідок і банківської кризи в Україні стало очевидним восени 2008 року після погіршення ряду економічних показників та повідомлень про фінансові проблеми ряду провідних комерційних банків країни. Так, ЗМІ повідомляли про істотне скорочення попиту на залізо та сталь, що призвело до зменшення обсягів експорту та надходження валюти до Української економіки. Восени та на початку зими ціни на нерухомість впали на 25 %, було призупинено понад 80 % будівельних проектів.

За оцінкою МВФ, обчислений у доларах США ВВП України за 2009 рік скоротився на 35.6% (115.7 млрд. дол. 2009-го проти 179.6 млрд. дол. 2008).

Станом на початок жовтня 2008 року валовий зовнішній борг України становив 105 429 млн.дол.США. Починаючи з 2006 року Україна мала від'ємне сальдо зовнішнього торговельного балансу: в 2006 році — \$3 068 млн., в 2007 — \$8 152 млн., за перші 9 місяців 2008 року — \$10 071 млн.

В цілому за підсумками 2008 року тіньова економіка зросла на 3.1 процентного пункту, до 31% від ВВП, що стало максимальним показником з 2001 року.

В умовах низького рівня довіри до українського банківського сектора, значна кількість банків активно використовувала короткотермінові депозити (від 7 днів), що дало змогу втримати клієнтську базу без потреби підвищення відсоткових ставок. Це, своєю чергою, призводило до скорочення терміновості залучених ресурсів і вимагало

від банків додаткових зусиль з оптимізації платіжних календарів, забезпечення достатнього рівня ліквідних активів. В умовах високих ризиків і погіршення платоспроможності населення розвиток роздрібного кредитування перестав бути пріоритетним. За 9 місяців 2009 р. обсяги кредитів, наданих фізичним особам, знизилися на 27 млрд. грн.

Стрімке зростання ризиків, погіршення якості банківських активів у 2009 р. зумовило значні відрахування в резерви за активними операціями, що спричинило збиткову діяльність банківської системи. Протягом липня – вересня 2009 р. почало відновлюватися кредитування економіки: обсяги кредитів, наданих суб'єктам господарювання, підвищилися на 11,8 млрд. грн., а кредити, надані фізичним особам, знизилися лише на 1,5 млрд. грн.

В цей період для підтримання ліквідності банків Національний банк України надав банкам кредитів рефінансування на загальну суму близько 105 млрд. грн. [4], що в умовах відтоку коштів сприяло вчасному виконанню ними своїх зобов'язань та забезпечення обслуговування банківською системою економічного обігу.

Водночас зберігалася негативна тенденція до погіршення якості кредитного портфеля та активів у цілому, що вимагало формування додаткових резервів за активними операціями і призвело до зростання збитків. Частка проблемних кредитів у 2008 р. зросла до 2,3 %, а за 8 місяців 2009 р. – до 6,8 % [5]. Від'ємний фінансовий результат по системі банків на 01.01.2010 р. досяг -38,5 млрд. грн., що пов'язано з подальшим зростанням банківських витрат вищими темпами порівняно з доходами. Найбільшу питому вагу у структурі витрат продовжували займати відрахування в резерви під активні операції банків, які порівняно з 2008 роком, зросли у 3,6 рази і на кінець 2009 р. становили 64 млрд. грн. (40 % витрат). За останні роки фінансовий результат діяльності банківської системи України має позитивну тенденцію, але все ще лишається негативним (на 1.10.2011р. - -5,6 млрд. грн.)[7].

На нашу думку, основні чинники виникнення банківських криз такі:

1. Фінансова глобалізація. Виникнення банківських криз пов'язано з процесами фінансової глобалізації, яка, у свою чергу, супроводжується перерегулюванням та лібералізацією міжнародного руху капіталу, а також розвитком новітніх технологій, які дають змогу проводити одночасно операції на різних фінансових ринках. Фінансова глобалізація має проявлятися не тільки в підвищенні транскордонної мобільності капіталів, а й у ліквідації меж між різними фінансовими функціями.

Наприклад, на додаток до основних своїх функцій – фінансових посередників – банки виконують функції оператора на фондових і валютних ринках як у власних інтересах, так і за дорученням клієнтів. У результаті основна функція банків – фінансування інвестицій – змінюється фінансовими операціями спекулятивного характеру. Зміна поведінки банківських установ відбувається на тлі розмивання меж між різними сегментами фінансового ринку, зокрема між ринками, на яких здійснюються операції з короткостроковими цінними паперами, і ринками строкових позикових капіталів.

В умовах глобалізації нафта стала звичайним товаром, яким на біржі торгують, наче картоплею або молоком. Однак насправді вона ніколи не була й не буде звичайним товаром. Це не відтворювальний стратегічний ресурс, від якого залежить сьогодні й у середньостроковій перспективі буде залежати життєдіяльність світового співтовариства. Однак, як правильно стверджує Н. Сімонія, “сьогодні в рамках біржових механізмів ще не добута нафта стала віртуально переходити із рук в руки часом десятки разів” [6]. Із виходом нафти на біржу в її ціні з'явився новий складник – спекулятивний, що стало серйозним чинником розгортання світової фінансово-банківської кризи.

Так, якщо за 2003–2006 рр. число укладених місячних ф'ючерних контрактів на нафту становило 70–100 тис., то у першій половині 2008-го – 260–340 тис. [6]. Важливо наголосити, що спекуляції з нафтовими контрактами активно здійснювали інвестиційні банки.

2. Погіршення платоспроможності позичальників. Ступінь впливу економічної кризи на банківську систему залежить від багатьох чинників і передусім від стану банківської системи до початку економічної кризи, тобто визначення ліквідних позицій банку, якості кредитного портфеля, достатності капіталу.

3. Надмірна банківська кредитна експансія під час тривалого економічного піднесення.

Зворотним напрямом кредитної експансії виступає погіршення якості кредитного портфеля, завищена оцінка забезпечення позик, збільшення кредитного ризику. Як приклад надмірне зростання споживчого кредитування в 2006-2008рр. (див. табл. 1)

Таблиця 1

Динаміка кредитного портфеля банків України у докризовий період (на початок року), (млн. грн.) [7]

Дата	2007	2008	2009
Кредити надані	269294	485368	792244
з них:			
кредити, що надані суб'єктам господарської діяльності	167661	276184	472584
кредити надані фізичним особам	77755	153633	268857

4. Зростання рівня інфляції. Чинник інфляції впливає на виникнення системних банківських криз через процентні ставки; послаблення стимулу заощаджень і зменшення депозитної бази; рух національних капіталів за кордон; зміну структури активних і пасивних операцій. За високої інфляції активи та прибуток можуть швидко зростати, але тільки в номінальному вираженні. При цьому банківські установи, що мають активи з тривалішим строком розміщення, ніж строком відтворення пасивів, опиняються у скрутному фінансовому становищі.

5. Різке коливання товарних цін, цін на фінансові активи, процентних ставок. Ці чинники істотно підвищують загальну невизначеність в економіці й ризик у системі відносин банків із вкладниками, позичальниками, регулювальними органами. Важливу роль у появі банківської кризи відіграє ірраціональна поведінка інвесторів та кредиторів, які під час економічного піднесення вкладають гроші в переоцінені активи, сподіваючись на майбутнє спекулятивне зростання цін. Ця модель поведінки отримала назву “фінансового міхура”. Якщо зростання цін не очікується, то це може породити паніку на ринку. Спекулянти намагатимуться швидко позбутися раніше придбаних активів.

6. Зовнішньоекономічні чинники. На початку 1980-х років банківські кризи в багатьох країнах, що розвиваються, були викликані падінням цін на нафту й інші основні експортні товари.

Велике значення мало збільшення вартості обслуговування зовнішнього боргу в результаті різкого підвищення процентних ставок у західних країнах. Подорожчання вартості ринкового рефінансування і девальвація національних валют призвели до неплатоспроможності банків, яка стала елементом криз зовнішньої заборгованості. У той період часу кризи мали тривалий характер. У 90-ті роки минулого століття банківські кризи знову повторювалися в тих самих країнах, але в більших масштабах, незважаючи на ухвалені заходи щодо зміцнення банківського нагляду та покращення макроекономічної ситуації. Погіршення умов зовнішньої торгівлі відзначалось у більшості країн, де були банківські кризи.

7. Недосконалість регулювання банківської системи. Непродумана політика ліцензування банків за слабого державного регулювання, невисокої кваліфікації менеджменту призводить до банкрутства банків. Аналіз показує, що недоліки в банківському регулюванні в більшості країн є однією із причин розвитку кризи. За слабкості національної банківської системи й панічного дострокового вилучення вкладів населення і бажання перевести свої заощадження у валютні фінансові інструменти через недовіру до національної валюти. Однак якщо існує контроль за рухом капіталу, то національна банківська криза не повинна обов'язково призвести до валютної. У цьому переконує досвід КНР, де під час азійської валютної кризи 1997–1998 років 40–50 % усіх активів банківської системи були проблемними, однак валютні резерви КНР і курс юаню не зменшились. Причина в тому, що в КНР жорстко регулюється рух капіталів.

Причинами збиткової діяльності банків стали також продаж проблемних кредитів за вартістю, нижчою від балансової, а також зниження доходів від основної діяльності на фоні значних витрат по залучених ресурсах.

Наслідками виникнення кризи в Україні є ріст цін на 2,9%, (січень 2009 року), а в річному розрахунку на 22,3%. Зниження промислового виробництва в порівнянні із січнем 2008 року сягнув 34,1%, будівництва - на 57,6%, вантажообігу - на 32,3%, роздрібною торгівлі - на 7,1%. За цей період заборгованість заробітної плати зросла на 168%. Окрім того Україна, яка ще до жовтня 2008 року вважалася макроекономічним «раєм» із рівнем безробіття 6%, може наблизитися до порогу 8-9%. Адже тільки в січні 2009 року порівняно із груднем 2008-го чисельність безробітних в Україні збільшилася на 135,9%.

Світовий досвід розв'язання системних, банківських та фінансових криз показує, що їх основними причинами є низька якість управління в банках і недоліки інституційного середовища функціонування банків.

Напередодні останньої світової фінансової кризи чітко спостерігалися все вищі злети і більш стрімке падіння цін на деякі активи, які є ключовими каналами впливу грошово-кредитної політики на реальну економіку. Все це пов'язано з історичними змінами які відбувалися на фінансових ринках. Вони перебували в стані постійної революції, а глобалізація та відмова від посередництва створили канали, через які виникають більш складні ризики, за якими важко стежити.

В даній ситуації важливо визначити перед якими викликами стоїть світова і зокрема європейська фінансова система. зробити це проблемно, оскільки не можна оцінити фінансову стабільність через відсутність показника фінансової стабільності, такого як інфляція чи індекс цін.

За своєю сутністю фінансова стабільність є не лінійною і провести її моделювання дуже складно. Аналіз фінансової стабільності на основі моделей все ще перебуває у зародковому стані, тому що:

- дуже складно змоделювати періоди стресу;

– існують численні взаємозв'язки між фінансовою системою та реальною економікою (уразливість до поширення кризових явищ та стресу на усю систему);

– фінансова стабільність за своєю природою є не лінійною, тому існує висока волатильність факторів ризику;

– фінансова стабільність - це певний стан у часовому континуумі, немає чіткої межі/ознаки, за якою можна розрізнити стабільність і нестабільність.

Необхідний широкий спектр інструментів аналізу. Моніторинг і аналіз повинні враховувати відповідні зміни:

- на міжнародних фінансових ринках;
- у реальній економіці;
- серед системно важливих посередників або груп посередників;
- якості інфраструктури.

Слід розширювати коло індикаторів фінансової стабільності (наприклад індикатор фінансової стійкості МВФ), розробляти кількісні та якісні компоненти, проводити стрес тестування, аналізувати різні сценарії. Повинен враховувати підхід до різних систем (транскордонний та крос секторальний), а також те, що фінансова стабільність це більше ніж стабільність окремих банків чи інших фінансових посередників.

В такій ситуації суттєво зростає роль центральних банків - “регуляторів системних ризиків”, щоб підвищити макропруденційний аналіз ризиків.

Перша лінія захисту:

- посилення стимулів до пруденційних дій учасників ринку та сприяння індивідуальному управлінню ризиками і комплексним процедурам перевірки;
- заохочення транспарентності з метою посилення ринкової дисципліни;
- ефективний банківський нагляд та нагляд за фінансовими ринками;
- покращення систем страхування депозитів;
- безпечна та достатньо розвинута ринкова інфраструктура;
- ефективне корпоративне управління;
- правова система до якої існує довіра;
- тісна міжнародна співпраця;
- міжнародні загальноприйняті високі стандарти як “кордони регуляторної безпеки”;
- однакові умови для всіх фінансових гравців у світовому масштабі;
- уникнення недобросовісної конкуренції до найнижчих регуляторних рівнів.

Усі ці підходи повинні бути орієнтовані на майбутнє, щоб виявляти потенційне накопичення дисбалансів та вразливих точок. Політика повинна мати на меті не подолання а запобігання кризи.

Висновки. Банківські кризи - це невід'ємна риса ринкової економіки, вони супроводжують процес поступового розвитку суспільства. В умовах похилої рівноваги ринкової економіки, що розвивається, будь-які потрясіння в банківській сфері призводять до паралізації платіжної системи, коливань курсу національної валюти, викликають загострення політичних обставин.

Вибір стратегії для управління систематичною кризою повинен бути пристосований до специфічних умов країни. Специфічні фактори країни містять причини кризи, макроекономічні умови та перспективи країни, фінансову позицію в банківській системі, ризик внутрішнього та зовнішнього поширення, доступність інструментів вирішення.

Антикризове управління банківською системою передбачає систему управлінських заходів та рішень щодо діагностики, попередження, нейтралізації та подолання криз і їх причин на всіх рівнях банківської системи.

Держава відіграє особливу роль у процедурі антикризового управління банківською системою. Інструменти, що використовуються, можна розподілити на фінансові, операційні і структурні. Система антикризового управління банківської системи виступає важливим стратегічним завданням, в першу чергу це стосується центрального банку.

Система антикризового управління володіє властивостями, які сприяють особливому механізму управління: гнучкість і адаптивність, здатність до диверсифікації та своєчасного ситуаційного реагування, а також можливості ефективно використовувати потенціал банківської установи та неформальні методи управління.

Таким чином, систематична банківська криза відображає втрати як банків, так і їх позичальників. Тому витрати повинні бути відповідно розподілені між акціонерами, вкладниками, кредиторами та платниками податків. Оскільки процес розподілу видатків серед різних агентів є рішенням як політичним, так і технічним, то виникає потреба в детальному обговоренні проекту стратегії.

У світлі виявлених тенденцій можна сказати, що Україна просувається у правильному напрямі, останні ініціативи Національного банку України щодо можливої перереєстрації найбільших банків країни в акціонерні товариства відкритого типу сприятимуть більшій прозорості національної банківської системи, що є певним фактором надійності. Слід офіційно визнати, що система страхування вкладів громадян не є абсолютною запорукою надійності банківської системи, тому краще попереджувати кризи, ніж потім усувати їх наслідки.

Тому на нашу думку необхідно чітко визначити першочергові антикризові заходи, а саме:

1. В умовах жорсткої фінансової кризи слід законодавчо повернутися до практики виваженого фінансування бюджетного дефіциту з боку Національного банку (а не зовнішніх позичок), що в наших реальних умовах є єдиною альтернативою.

Ідеологія “бюджетного профіциту” в умовах уже запущеної кризи матиме вельми негативні наслідки, неминуче ще більше ускладнить соціально-економічну ситуацію в країні. Якщо і далі провадити політику заморожування кредитів і стримування доходів громадян, криза буде поглиблюватися, а вихід з неї буде гальмуватися.

2. Створити Національний Стабілізаційний Фонд (НСФ) на загальну суму не менше 10 мільярдів доларів США за рахунок:

а) перерахунку частини власного капіталу НБУ (який на середину 2008 р. складав 24 млрд. грн.), що фактично являє собою прибуток від комерційної діяльності Центрального банку;

б) надходжень від приватизації державного майна та коштів залучених від розміщення облігацій внутрішніх державних позик (крім рефінансування);

в) частини коштів Єдиного казначейського рахунку;

г) перевиконання дохідної частини Державного бюджету;

д) нерозподілених залишків резервного фонду;

е) інших джерел.

Література

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка./ В.И. Даль. – М.: Русский язык, 1991

2. Положення про порядок проведення операцій, пов'язаних із розміщенням облігацій внутрішніх державних позик від 18.06.2003 №248 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: www.rada.gov.ua

3. Hewitt K. Interpretations of calamity: From the view point of human ecology/ Hewitt K. – Boston: Allen, Unwin, 1983.

4. Річний звіт НБУ за 2008 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу www.bank.gov.ua/Publication/an_rep.htm.

5. Карчева Г. Особливості функціонування банківської системи України в умовах фінансово – економічної кризи/ Г.Карчева // Вісник НБУ. – 2009. – № 11. – С. 10-16.

6. Симония Н. Глобальный финансовый кризис и мировой нефтегазовый сектор / Н. Симония // МЭиМО. – 2009. – № 4. – С. 13–21.

7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua

Summary. The reasons of the banking crisis arising, the ways of overcoming it and analysis of factors that would allow time to identify the degree of crisis and determine the level of threat of insolvency and bankruptcy probability of a banking institution. The financial crisis development and the main factors of its occurrence in Ukraine in 2008 - 2009 is analyzed, some immediate anti-crisis measures are proposed.

Keywords: financial stability, economic and financial crisis, refinancing, loan portfolio quality, globalization.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2012